

МИКОЛА ГОГОЛЬ І ПОДІЛЛЯ (ДО 200-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПИСЬМЕННИКА)

У першій половині XIX ст. Україна дала світові двох літературних геніїв – Миколу Гоголя і Тараса Шевченка. Тієї історичної доби кожний письменник, народжений в Україні, бачив перед собою дві дороги: одна вела до культури російської, а по-іншому кажучи, державної, імперської, яка швидко набувала сили й величі, інша, рідна, ховалася у важкому тумані офіційного невизнання, заперечення, зневаги і постійних, послідовних заборон. Навіть мова, якою творилася українська література, як відомо, не мала права на життя як засіб освіти, культури, науки, мистецтва тощо. І сталося, власне, те, що мало статися: за збігом багатьох обставин і причин – суспільних і особистих – один український геній сформувався як російськомовний, його повів за собою близький друг Олександр Пушкін, «автор першого повністю успішного формулювання російської імперської самосвідомості» [1, с.108], а інший, Тарас Шевченко, про якого Гоголь казав «... Мені вдалося й самому дечим допомогти в першому облаштуванні його долі», рішуче і без будь-якого вагання пішов сам і повів за собою Україну дорогою волі, національної незалежності і суспільної справедливості.

Його надихала козацька й гайдамацька героїчна історія, виражена величною мовою дум, пісень, легенд і переказів. З появою «Кобзаря» українська література, а за нею й уся культура, ціла Україна, отримала свого пророка і вождя. Це відразу зрозуміло багатьом світлим умів в Україні, Росії і Європі ще за життя поета. Не міг не збагнути цього або хоча б відчутти і Микола Гоголь.

Чи стало для нього національне подвижництво Шевченка, гнівно-протестне, викличне, відчайдушне, святе у своїй саможертвості, любові до України, приводом для порівняння себе з ним? Можливо, що й так, принаймні, деякі висловлювання про поета, правда, непрямі, лише в переказах, свідчать, що Гоголь думав про свій вибір і міг порівнювати його з Шевченковим [2, с.597]. Чимало літературознавців вважає, що важкі душевні страждання письменника пов'язані, окрім іншого і з його відірваністю від рідного краю.

Проте применшувати значення творчості Миколи Гоголя для української культури було б непрошеною помилкою. Адже більшість його видатних творів присвячена Україні, а його історична повість «Тарас Бульба» виховала не в одного покоління українців палку любов до рідної землі, пошану до її історії. Читаючи їх вони відчували глибокий духовний зв'язок автора з Україною.

З особливою шанобою ставляться до великого земляка на Полтавщині, де він народився, Чернігівщині, де навчався, Запоріжжі, яке оспівав, а також на Поділлі, звідки походить, як вважали в родині письменника, їхній предок. Проблема зв'язку життєтворчості Миколи Гоголя з названими українськими регіонами розглянута на сьогодні в значній кількості наукових і краєзнавчих досліджень, в тому числі й стосовно Поділля. Серед останніх слід назвати насамперед працю В.Вересаєва «Гоголь в житті», зокрема перший її розділ «Предки Гоголя» [2, с.16-21] і ґрунтовну розвідку, що спирається на широку джерельну базу, О.Оглобина «Предки Миколи Гоголя» [3, с.5-37]. Нещодавно побачив світ історико-краєзнавчий нарис . Назаренка «Подільський полковник Остап Гоголь», цікавий тим, що автор розглядає названу проблему на тлі історичних подій того часу, які відбувались на Поділлі [4, с.3-12].

Серед публікацій останнього часу у періодиці привертають увагу певною новизною фактів та їхнього осмислення статті Ю.Матіваса [5, с.71-73] і Н. Герасименко [6, с.58-59].

На основі вищезазначених та інших праць маємо змогу сьогодні вибудувати більш-менш цілісну висхідну лінію родоводу Миколи Гоголя і, кладучи її в основу, чіткіше увиразнити характеристику генетичної пам'яті видатного митця, застосовуючи історичний принцип для вивчення його поглядів на минувшину України.

Отже, з усього розмаїття завдань, означених темою «Микола Гоголь і Поділля», ми обрали поки що два: це історія родоводу письменника та історія відкриття йому одного з перших пам'ятників не лише в Україні, але й у всій Російській імперії.

1. Поділля – предківська земля Гоголів.

Повість Миколи Гоголя «Тарас Бульба» завершується загибеллю славного козацького полковника, якого «чортові ляхи» спляють, прип'явши до враженого громом дерева на

.....
дністровській кручі. Жменя козаків-побратимів тікає на човнах, полохаючи на річці різну птицю: лебедів, куликів, турухтанів і гордих гоголів...

І Дністер, й імена синів старого Бульби – Остапа та Андрія, й навіть «гордий гоголь», напевно, не випадкові у повісті. За родинними переказами полтавські Гоголі-Яновські походять з придністровського Поділля. Їхній предок Остап (Остафій, Євстафій) Гоголь – відомий учасник визвольної боротьби 17-го століття в Україні – родом із цієї південно-західної української околиці. Дід письменника Опанас (Афанасій) Дем'янович пред'явив дворянській комісії Київського намісництва відповідний документ (правда, в ньому Остапа Гоголя чомусь було названо Андрієм) і на його основі зробився російським дворянином, занесеним до першої частини Родословної книги. Сталося це в жовтні 1792 року. Батькові Миколи Гоголя Василю Опанасовичу було тоді п'ятнадцять років.

Нині літературознавці та історики по-різному тлумачать питання походження Миколи Гоголя. Одні заперечують справжність представленого Опанасом Дем'яновичем документа, вважаючи його за підробку, інші припускають, що він міг бути правдивим. Але для нас важливо те, що Микола Гоголь вірив у свій родинний зв'язок з відомим козацьким полковником, сподвижником Богдана Хмельницького, пишався ним, що й відбилося у повісті «Тарас Бульба».

Отже, Остап Гоголь, імовірно, народився в однойменному селі Гоголі (тепер Вінківцевського району Хмельницької області). До 1648 року він, за польськими джерелами «бавився розбоєм», тобто був повстанцем, а згодом ротмістром панцерних козаків в Умані. Вже наступного року стояв на чолі Вінницького (Кальницького) козацького полку, потім Уманського, Могилів-Подільського (протягом двадцяти років з перервами) і Брацлавського (у 1664 році). 1675 року польський король призначив його наказним (тимчасовим) гетьманом правобережної України, підтвердив його шляхетські права, дав грамоту на село Ольховець (нині село Вільховець Новоушицького району Хмельницької області).

Остап Гоголь, без сумніву, був талановитим і досвідченим козацьким ватажком, брав участь у незліченних боях та сутичках, часто перемагав, але й часто міняв орієнтацію, здебільшого опиняючись на боці тих, хто перемагав у силі: польського короля, татарського хана, московського царя, турецького султана. Доки жив Богдан Хмельницький, він був його бойовим соратником, брав участь у Переяславській раді, але після смерті гетьмана у пекельній круговерті змагань короля, султана і царя за Україну, у внутрішніх роздорах між багатьма гетьманами Остап Гоголь виглядає в очах одних науковців надто нестійким, навіть у порівнянні з іншими його сучасниками – козацькими ватажками, в очах інших – дбайливим оберігачем свого полку та його території, мудрим керівником, якому доводилось щоразу вирішувати конкретні ситуації тієї такої багатой на сум'яття і трагедії історичної доби. Уже той факт, що він як полковник перетривав багатьох українських гетьманів (Хмельницького з сином, Виговського, Тетерю, Дорошенка, Самойловича) мовить сам за себе.

Остап Гоголь мав синів. Одного з них звали Прокопом, відомо, що він навчався у Львові. Прокопові діти, Федір та Іван, після смерті діда й батька, перебралися на лівий берег Дніпра. Іванів (Янів) син, Дем'ян, додав до свого прізвища ще одне – Яновський.

Такий у стислому викладі родовід Миколи Гоголя.

2. Пам'ятник Гоголю.

На постаменті могилів-подільського пам'ятника письменнику викарбувані слова: «Н.В.Гоголю, от граждан города 1872 год». Історію його любив розповідати академік-літературознавець Микола Гудзій, який народився в Могилеві-Подільському. А сам він її не раз чув у родинному колі ще в дитинстві. Довго пам'ятали про цю знаменну подію й інші мешканці міста. З роками розповідь про неї набувала легендарних рис, перетворювалася у фольклор, у якому сьогодні вже нелегко розділити дійсне і народжене поетичною уявою народу. Тож, мабуть, краще передати її не стилем наукового дослідження, а зберігаючи ознаки усного народного переказу.

Десь у сімдесятих роках позаминулого століття в Могилеві-Подільському був аматорський театр. Щоб ушанувати пам'ять Гоголя, місцеві актори вирішили поставити «Ревізора», але... в могилівському варіанті. Бо і в їхньому місті побував «Хлестаков». Якийсь одеський пройдисвіт, «купець» Гальперін, перед цим зумів обдурити майже половину могилівських купців і чинодралів, прикинувшись інспектором зі столиці. Отож, кожному персонажеві гоголівської комедії було знайдено відповідну особу в чиновницькому й поміщицькому світі повітового міста. На сцені відтворили навіть покої міського голови, дістали

одяг, що його носили в Могилеві урядовці, поліцейські та різне панство. Настав день вистави. Розпочалася перша дія. Несподівано глядачі побачили на сцені свого голову Хаджі, міського суддю Силича, поміщиків Красовського та Пеньковського, інших знайомих. Образ місцевого поштмейстера вдало відтворив Каленик Гудзій, батько майбутнього академіка. Під час гри актори навмисно «забували» імена гоголівських персонажів, називали їх справжніми іменами місцевих можновладців. У залі вибухав сміх упереміш із гнівними вигуками. Дехто з тих, що впізнав себе на сцені, кинувся геть.

Проте голова, що сидів з усією родиною у першому ряду, дивився мовчки. Дивився, терпів і... не витерпів. Коли в якомусь місці актор особливо вдало й дотепно перекривив Хаджі, той схопився з місця, стрибнув на сцену й що є сили вліпив запотилничника своєму двійникові. Актор не розгубився - і Хаджі тут-таки дістав здачі.

На сцену вискочили й інші «герої» комедії. Діялось щось неймовірне. Гвалт, регіт, колотнеча. Одні гукали: «Закрити комедію!». Інші, і таких було багато більше, кричали: «Далі!». Зчинилася справжня бійка, під час якої й зуби сіялись, і пики малювалися синцями. Каленикові Гудзію хтось надкусив вухо. Навіть могилівські держиморди не скоро вгамували розшаленілий натовп.

Після тривалого антракту, коли залу покинули всі висміяні чиновники, вистава йшла далі. Наприкінці виконавцям влаштували бурхливу овацію. І тоді хтось із глядачів вибіг на сцену і запропонував:

- Зберімо гроші на пам'ятник Миколі Васильовичу Гоголю в нашому місті!

По рядах пішов капелюх. У нього посипалися паперові гроші і золоті монети...

Постамент з'явився швидко. Його витесали з найкращого білого «жорнового» каменю грушанські (з того ж таки повіту) каменотеси. А погруддя письменника замовили аж у Києві. На жаль, справа затяглася, минули роки, та все-таки настав час і бронзового автора «Ревізора» було встановлено на постаменті на перехресті Вірменської вулиці та Олександрівського проспекту.

Був це 1897 рік. Микола Гоголь постав у місті, в якому рівно 240 років тому його предок, полковник Остап Гоголь очолив Придністровський козацький полк.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. – К.: Основи, 2006. – 368 с.
2. Вересаєв В. Гоголь в житті. – М.: Моск-рабочий, 1990. – 638 с.
3. Оглобин О. Предки Миколи Гоголя. – Мюнхен, 1968. – 38 с.
4. Назаренко Є. Подільський полковник Остап Гоголь. – Хм.: Поділля, 1995. – 12 с.
5. Матвіас Ю. Одного родоводу // Київська старовина. – 1994. – №2. – С.71-73.
6. Герасименко Н. Загадковий предок великого Гоголя // Політика і культура. – 2001. – №12. – С.58-59.

Б.М. Хітлач

ВПЛИВ УНІЇ НА ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ ПОДІЛЛЯ У XVIII СТ.

У процесі вивчення широкого кола питань, пов'язаних з історичними процесами в Україні, важливого значення набувають дослідження розвитку освіти, християнської культури й мистецтва. Церковно-релігійна традиція, принаймні до кінця XVIII століття, відіграла провідну роль у справі формування головних культурно-мистецьких пріоритетів українського народу. Показовою у цьому відношенні була діяльність Уніатської церкви та її вплив на різні сфери громадського й духовного життя Правобережної України у XVII – першій половині XIX століть. У згаданій період ініціатором багатьох культурно-освітніх починань була конгрегація Чину св. Василя Великого, з якою пов'язані значні досягнення у розвитку освіти, книговидавництва, церковної архітектури та релігійного живопису.

Історіографія зазначеної проблеми нараховує значну кількість праць українських, польських та російських дослідників. Всі вони притримуються різних точок зору, наводячи відповідні приклади та аргументи на свою користь. Серед авторів праць з церковного будівництва на території Поділля можемо виділити Ю. Сіцинського, М. Шумицького та інших. Питання книговидавництва висвітлювали Г. Антонюк, Т. Соломонова, М. Підлипчак-Масрович. Внутрішнє оздоблення церков, зміни в літургії, питання мови у своїх статтях аналізували польські дослідники, серед яких П. Красний, П. Кондрацюк, Є. Ковальчик. В. Вальчак. Натомість місійна діяльність уніатських священників та ченців-василіан на Поділлі у XVIII ст.